

ISSN 0134-4358

ОНЧЫКО

I · 1985

МОРКО ВЕЛ ГЕРОЙ

О ч е р к

Тушманын пулеметшо дзот гыч тулым пүрга, кажне гаяк пуля колымашым конда. Вачий ик дзотыш, весыш гранатым кудалта. Туран кышкаш тудо изинек тунемын. Изи Қорамас уремыште йоча годым я городки, я корак панга дене модмо годым сенгышыш эре тудо лектын. Кызытат тушманын тулжым куштылгын темдале.

— Ура-а!—йырваш шергылте, йолташыже-влак атакыш кынелыч, но кенета тораштат огыл угыч та-та-та шергылте. Тиде чоан шылтыме эше ик дзот гыч мемнан салтак-влакым лүйылтыт. «Эх, граната пытен!» — шоналтыш Вачий да кидым шаралтен кынеле, дзот веке пеш писын куржо.

Мыняр йолтошкалтыш тудым колымаш деч ойырен? Нылле? Кумло? Але шагалрак? Мо нерген тудо тунам шонен? Юрий эргыжым, Найок пелашыжым да ача-аважым шарналтен? Але уло илыш корныжым уш-акылже волгенче семын кенета авалтен? Илышыште пыртартыш йолтошкалтышым ыштыме годым эн шергакан шонымаш ушыш төлеш докан.

Нунын крдалме Калининский фронтыштак февраль мучаште рядовой Александр Матросов онжо дене амбразурым петырен. Тиде Чернушки ялым тушман деч утарыме годым лийын. Тунам Вачий тиде вер деч тораште огыл фашист-влакым кырен, бой деч вара агитатор семын Александр Матросовын подвигше нерген йолташыж-влаклан каласкален. Шонен мо тунам: шым тылзе гыч Духовщина ола верч крдалме годым тыгаяк подвигым тудланат ышташ логалеш? Вачий иктым раш пален: шочмо эл верч шке илышым пуаш тудо Александр Матросов семынак эре ямде лийын: колымаш деч лүдын огыл, но илышышат моткоч чот аклен моштен. Моло семынак тудат Сенгымаш кечым вучен, моло семынак шочмо кундемыш пörтылаш шонен.

Курымашлык подвигше деч икмыняр кече ончыч Василий Иванович Соловьев большевик партий радамыш пурен. Партбюро заседанийште автобиографийым каласкалалаш йодынит. Тудо илыш корныжым анкетысе семын пеш кучыкын ойлен. Тунам Вачий улыжат коло кандаш ияш лийын, но шкеж нерген моткоч шуко каласкален кертеш ыле. Мутат уке, тыгодым салтакын ушешыже шочмо Изи Қорамасше шарналтде кодын огыл...

— Эхе-хе-э! Поктен шуза! — Изи Қорамас ял уремым чарга йүк шергылтара.

Ен-влак икте почеш весе, окнам почын, шырчык игыла ончалыт да вуйым рүзат.

— Кунам-гынат, имне үмбач камвозын, шүйжым күрлеш,—ойла Чопи кугыза, трупкам луктын, тамакым опта.—Кушкыт ала-могай сүмсыр-влак. Имне пукшаш каят, урем тич пуракым нөлтат.

Теве Вачий кудалеш. Тудым ужын, Чопи йүкым эше кугемда:

— Имнет шүртнен камвозеш вет!

— Камвозеш гын, шке кынелеш, тый от нөлтö, — тудыжо öрын ок шого, чолган вашешта.

— У-уй, йылмет могай пүсö!

Йоча-влак икте почеш весе, имным кушкыж, куклем велыш ку-

далыт. Чылан Иыван Вачийым поктен шуаш тыршат. А тудыжо имне тупышто мом гына ок ыштыл: кынел шогалеш, возеш, савырнен шинчеш да молым таратен кычкыра:

— Писынарак, писынарак! Ужыда, мыйын алашам кайыкла чонешта! Эхе-хей! — кидым кок могырыш шаралтен рвезе, чынак, кайыкла веле коеш.

...Вачий тӱпката капан рвезе. Чуякарак чурийже, вияш нерже, кӱжтырак тӱрвыжӱ ала-кӱм, пешак палыме еным, ушештара. Тыгай тӱсан рвезым ик гана ужат да нигунам от мондо.

Рвезе нужна ешеш шочын. Ачаже, Чимок Иыван, ӱмыржӱ мучко орланен илен, неле пашаш изинекак тазалыкше лунчырген. Сандене чыла ӱшан эргылан веле улмаш. Кок ӱдыржым тудо шотыш налын огыл. А эргыжым шкеж гай мут колышттым кушташ тыршен. Но Вачий ӱмбака Чопи кугыза чӱчкыдын вуйым шийын. Тудо ондак шкенжым ялыште эн пагалыме енлан шотлен. Чопи деке кангаш йодаш, киндым кӱсылаш уло ял гаяк коштын. Октябрь революций деч вара гына изиц лыпланашыже пернен. Семынже садак пӱйым пурен коштын: тиде ок сите, тудо ок йӱрӱ, артельым шонен луктыныт..

Тӱрлым вискален-терген, Чопи кугыза калка ончыл олымбалне шинча, Иыван Вачийым ужмыжо, ок шу гынат, чонжо дене тудлан кӱрана. Изи Корамас ялысе йоча-влак тудын йыр пӱрдыт веле. Мо дене тиде соптыри рвезе нуным савырен кертын.

Поян Чопин илышыштыже тыгай пагыт лийын огыл. Йочаж годым ачаже «рожын мӱшкыр-влак» дене модаш чарен, кугурак лиймекше, шкат нуным чытен кертын огыл. Такше ачажын кодымо поянлык ик-магал чапым кондымыла чучын, но Совет власть шупшын налын. Кугурак-влак коклаште тудым пагалышын койшо ег эше ятыр уло, а тебе самырык-влакым Вачий эре алгаштарен шога. Чылт изи нбога лийыт гын, шӱвалын веле шындыман ыле да... Нинышт кок-кум ий гыч кушкын шуытыс. Тунамже могай лийыт?

Чопи кугыза Вачийым калык ончылнат мыскылаш тӱчен. «Тыге шотеш кондем гын, чылан тудын деч корагаш тӱнгалыт»,—шонен. Икана Ильян кече годым ала-кӱ тудын пакчашкыже пурен улмаш. Шонго уло шыдыжым Вачий ӱмбака кудалтен, калык ончылно «вор улат» манын игылтын. Рвезе ондак шып колышт шоген, вара пенгыдын пелештен:

— Титакдыме ег ӱмбака лавырам кышкаш тый мастар улат. Но мый шонго дене ӱчашымаш уке.

Чопи кугыза тыгай вашмутым вучен огыл. Вачий сырымыж дене шӱрдылаш тӱнгален, шонен. Тунам рвезым титаклашат куштылгырак лиеш. Но чылажат мӱнгешла лектын. Ушан рвезе ег ончылно шкенжым кучен кертын. Тунам калык кокла гыч ятырын Вачийым аралаш пижыныт:

— Вор манаш тый тудым кучышыч мо?

— Тугакат пале!

— Ала, пакчашкет пурен манын, сангашыже возимо? Йочам мыскылаш вожылам ыле!..

— А те коклаш ида пура! — Чопи кугыза эше шуко ойлынеже, да уло калыкым шке ваштарешыже шогалтыме деч шеклана, витне. Шып лие.

Тылец вара поян кугыза Вачийым утыр ужмышудымо лийын, ушыж дене тӱрлӱ семын шудалын.

Икана Вачий Опай йолташыж дене Чопи кугызан пӱрт воктекше лишемын.

— Тиде суртыш мый ом пура, — Опай имныла чыгынен шогалын.

— Молан?

— Поян дене мутланен, шотым от му. Тудо еным игылташ веле ванен коштеш. Мый... — Опай ак-мук лийын шогалын.

— Йылмет нельыч мо?— ала-кушеч йышт толын лекше Чопи шыдын пелештен.

Вачийнат шүмжө лектын вочшашла кыраш тўнгалын. А Чопи нуным тугак шүтен йўшашла ончен. Таклан огыл, очыни, ту жапыште южо ача-ава-влак шке икшывыштым тиде енын лўмжө дене лўдыктеныт: «Тебе Чопи кутыза толеш да мешакыш пыштен нангая», — маныныт. Кугурак-влак коклаште тўрлымат куктештыныт. Ойленыт, пуйто тудын кочаже Озан корнышто улазе-влакым толен коштын, поянлыкым ег вўр дене ыштен...

Вачий, Чопи ўмбак тура ончалын, кагазым шуялтен.

— Арын черкым петыраш келшет гын, кидетым пыште, — манын.

— Мо-о? Эше ик гана каласе-ян!— Чопин йўкшө кўдырчыла сургалтын, шинчасортаже кутемын, онгылашыже ончыко шуйналт лектын, нарынче пўйжө ир янлыкынла шолткыкташ тўнгалын.—А-а, черкым петырыктынеда? Юмо деч кугу лийнеда?

Кагаз лаштык шыр-шор веле шоктен. Чопи, мушкындым кормыжтен, Вачий деке чакемын, неле кидшым нўлталын, Вачий шентек ончалын — Опай ўке.

— Ну-ка, тыят мўнгышкет ошкыл, нолнер!

Рвезе лўдын чакнен огыл, вереш лудален шындымыла шоген. Тидыже Чопим моткоч ўрыктарен. Перет — кунтырген возеш, судыш логалаш лиеш, а мут деч ок лўд, керемет!..

— Кай, манам!

— Мыйым Совет власть арала. Тудо тый дечет шўдө пачаш ви-ян!—икшыве лўдде пелештен.

Чопи тарваныде шоген, пуйто ала-кө тудым юлен шогалтен. А Вачий, мый садак ом чакне маншыла, кушкед пытарыме лаштык-влакым шогалтен да лишыл суртыш пурен. Тылеч вара йоча-влак тудын йыр ўшеат чак чумыргеныт.

— Кө лиеш тиде полмезе? — ялыште мутланеныт.

Тыгаяк йодышым Чимок Йыван ден Овдоч ватыже икте-весеыштан пуэденыт, но нигө раш вашештен кертын огыл. Ача эргыжым туныкташ тыршен. Вачият школып куанен коштын. Кенгеж каныш годым ачаж пелен плотник пашалан тунемын. Вўдварам, сурт көргө ўзгарым ыштылаш пеш писын кид-йолжо воранен. Могай пашалан пижын, чыла шот дене кельштарен.

Икана туныктышо, Вачийым да тудын йолташыже-влакым поген, ликбез нерген ойым луктын. Тудо кастенак йоча-влак пошкудыш вашкеныт, кугурак-влакым лудаш-возаш туныктеныт. Южо ег, тидын нерген колын, игылт воштылын:

— Але марте ушым поген огынал гын, йоча туныктымо дене тора-раш от кай!

Поснак Чопи кутыза тўрлым ойлыштын. Иктым мыскылен, весым койдарен, кумшылан ўшандараш төчен:

— Оксам шотлен моштет, сита. Книгам лудын, айдеме локты-лалтеш веле.

Но йоча-влак туныктышо дене пырля шке пашаштым ыштенак ыштеныт. Тылзе еда Иззи Корамас ялыште лудын-возен моштышо ег ешаралтын.

Жап эртен. Вачий кушкын шогалын. Йытыра кап-кылым поген. Удыр-влак чолга рвезе воктеч шыргыжалде эртен огытыл, а Вачийын шўмыштыжө икте гына лийыи — школ техничкын Найок ўдыржө.

Олма гай тыртыш чуриян, лышташ гай вичкыж тўрван, шымавуч гай вияш кап-кылан ўдыр Вачийын шўм-чонжым йўдшө-кечыже туржын. Йўратымаш шижде толын. Тудо ойлен моштыдымо ныжыл шижмашым конден. Ушышто эре икте веле — шонымо ўдыр. Тўжем пачаш тудын лўмжым шыман ойлен, тудын дене тўрлө семын вуйын мутланен, а вашлиймеке, чеверген, ойлаш шомакым муын огыл. Лач пиал тул дене куанен йўлышө шинчаже уло шонымашыжым тўжваке лук-

тын, чонжым почын. Вачий, Найокым вашлийын, ятыр гана мутланаш шонен, но эре амал лийын огыл. А икана...

Ямбашан олыкышто калык куткыла шолеш. Пысмен эгер воктене Шүргыял, Нуръял да Изи Корамас ял калык нөргө шудым солат. Ож-но тиде лук верч ял ден ял эре кредалын. Важык кумдык мланде верч икте-весе үмбака савам нөлтеныт. Совет власть жапыште гына тудо келшен вашлийме верыш савырнен. Тыште шудым солымо годым кажне ял калык шке усталыкшым ончыкташ тыршен. Удыр-рвезе-влак кидыште сава модын. Нөргө шудо, чышт-чошт шоктен, касалыкыш-возын. Көн касалыкше лопкарак да арурак, тудо эн тале пащачылан шотлалтын. А кунам савам шумалташ шогалыныт, тунам калак перкалыме йүк оркестрла торашке-торашке йонген. Чыжик-чожи, чыжик-чожи икте изи йүк дене тунгалын, взин-взон, взин-взон весе, кумшо ушнен. Олык паща йүк дене темын. Чыла ял калык ик жапыште кана: тумырым кырат, күслем шоктат, куштат, мурат, пуйто кажне ял удыр-рвезе-влак могай тале улмыштым тўрыс ончыктынешт.

Ик тыгай кечын Вачий Ямбашан олыкеш Найокым вашлийын.

— Савам нўшкемын, солалтен пу,— удыр мутым луктын. Рвезе савам налын, вискален ончен, тўрлен. Вара «Сава нерет комдык каен, сандене ок пўч» пелештен да Найок үмбака шыман ончалын. Ынде удыр шонанпыл гай чеверген. Вачий ала-мом ойлынеже улмаш, но тўнмө гай шып шоген.

— Вачий, чолгалыкет куш йомын?— воктеч эртыше ик удырын мутешыже помыжалтме гай лийын да ушыш толын пурышо шомакым луктын:

— Шўдө мут темын, сандене шып лийна.

— Туге гын веле,— саде удыр чоян шинчам пўал эртен:

— Надя, молан уремыш от лек?— Вачий удырын шинчашкыже тура ончен.

— Жап уке.

— А таче?

Найок, мутым лукде, вуйым гына савалтен. А савалтен туге, пуйто тиде йодышым эре вучен.

Кас вашлиймаш омо дечат тамле лийын. Ял мучко пеш писын манеш-манеш шарлен. Изиже-кугужо иктымак веле ойлен: «Вачий Найок дене тангым куча». Тиде мутланымаш эркын-эркын поро мучашыш лишемын, но Чопи кугыза тудым каргаш вашкен. Тудо Вачий мөнгыштө уке годым кутырен шинчаш пурен. Мут почеш мутым луктын, вара Найок нерген ойлен:

— Тый, Йыван тан, шке палет: кузе ойлет, туге лиеш. Мыйын шомакем кангаш семын веле. Эргыч суртдымо, печыдыме удыр дене келша. Тиде шот огыл. Аваж дене пырля тўня мучко перныл коштышын кужыкшо огыл, плеклаш ни могай вургем-погыжат уке. Тиде вара юмын пўрымө мо? Иоча вуй дене йонгылышым ыштен кудалта, вара ўмыр мучко окынаш тўнгалеш. Кынервуй тыштак да пурлаш ок лий.

Йыван тошто йўла шўлыш дене илен, сандене Чопи кугызан ойлымыж дене тўрыс келшен, Овдоч ватыжымат шке векеже савырен. Ты-леч вара аваже Вачий дене ятыр гана шинчаваш ончен кутырен, эргыжым Найок дене вашлиймыжлан вурсен. Йоратымашлан шке ача-ава чаракым шындаш тўнгалыныт. Вачий пален огыл: кō тыге ажгындарен коден. Ялыште адак манеш-манеш шарлен. Найок уремыш лекмым чарнен, кастене, гармонь йўкым колын, кўнчылажым ондалын, шып шортын. Тудат ег ойым колыштын. «Суртан-печан качылан марлан лекташ итат шоно. Умыр мучко үмбал вургемет дене толын пуренат манын, шылталаш тўнгалеш»,— ойленыт тудлан.

Вачийлан ынде туге чучеш, пуйто йоратымашыже чолга шўдырла волгалте да ала-кушко торлыш. Шўко годым туге лиеш: икте-весе деч еным кунар чот ойыраш тōчет, нуно тунар лишемыт веле. Шўм шиж-

маш дене чак улыт гынат, ынде тылзе наре ваш ужын огытыл. Найок ег деч коранг коштеш, нигөн шинчаш ынеж перне. Но мланде йымач пудешталт лекше тул лапаш гай шокшо йоратымашым пүялаш лиеш мо?

Ача-ава эргыштым эше йочалан шотленыт, а тудо проммастер ик-ияш курсышто тунемын, кок ий промколхозышто пашам ыштен, шужерте огыл шке колхозыштыжо бригадирлан шогалтеныт. Кум ий ончыч, 1933 ийыште, латшым ияш рвезе икана мөнгө толын да каласен:

— Ачий, авий, вуеш ида нал, чыландам колхозыш пуртенам.

Ешыште шургымаш тунгалын. Чимок Йыван йорлын илен гынат, колхозыш пураш лудын. «Тушко пурет гын, антихристыш савырнет, тамыкыш логалат»,— лудыктышат лийын. Ик шот дене, Йыванын шумжө колхозыш пураш ұжын, вес шот дене, шонымашыжым түрлө манеш-манеш аярген. Поро егым чын илыш деч ордыжкө шүжен. Кенета эрге, вуеш шушо Вачий, кокыте шонымашлан мучашым ыштен.

Чыла тиде эрген. Колхозыш пуртымыжлан ача шке эргыжлан аламыняр гана шке ушыж дене таум ыштен, но йүкын каласен огыл. Ынде шонго-влакын чоным угыч тошто койыш пудыратылаш тунгалын. «Кузе туге? Ала-могай техникын удыржө? Тыгай качылан уланрак удырат толеш»,— тыге шоненыт ача ден ава.

Кенета шучко лийын каен: Вачий больницыш логалын. Увер писын шарлен, Найок декат шуын. Тудыжо ынде моткоч ойган коштын. А лийын теве мо.

...Вачийын эн кугу йолташыже — Опай. Йоча годсо желшымаш кугу лийме семын пенгыдемын веле. Опаят Вачи деч посна пуйто ик йолтошкалтышышат. ыштен огыл. Икана Вачий ден Опай колхозлан чодыра лукташ каеныт. Тапи лукым, кореман дялянкым эртеныт. Вачий чодыра лүшкымым колыштын. Кажне пушентгыште гаяк могай-гынат кайык чогыматен, шүшпык шүшкен, куку мурен, ұжүвүр кычкырен.

Опайын кычкыме имне моткоч виян. Сапым шекланен веле шупшылат, мардежла тарвана, орышыла ончыко вапка. Опай кок кугу пырням ончыл орва шудырыш кылден гына шуктыш, имне тарваныш. Пушентге пелен пызырнаш огыл манын, рвезе корангнеже ыле, йыдалан йол укшеш пижын. Йбралт кайыш. Пырня йымач вес могырышкыла пördын лекнеже ыле, ик йырым савырненат шуктыш — шудо кокласе пундыш мешайыш. Кынелнеже — ок лий, а кок пырня пуйто вуйым лаштырташ лишемеш. Ты жапыште Вачий волгенче гай толын лекте да шугыньо дене кок пырня коклаш шунгалте. Опай чылажым умыленат ыш шукто: пырня-влак эркын торлышт да вуй воктечак мландым корен кайышт.

— Теве-теве каварем вет, керемет,— йүкым лукто да тунгын шога-ле: тораште огыл ушым йомдарыше Вачий кия.

— Вачий, Вачий, мо лийыч?

Опай эше пален огыл: йолташыжым утараш пурышо Вачий пырня коклашке шкежат шунгалтын да мочыла семын туржалт лектын, ятыр ордыжлужым пудыртен.

Вачий больницыште шуко киен огыл, рвезе капше писын паремын.

Мөнгыш толмеке, вик Опай деке ошкылын. Пален: йолташыже ятыр кече ұмылла коштеш, Вачий туткарыш логалмылан тудо шкенжым титакла...

— Тый мо меж кочшо шорыкла коят?— Вачий Опайым ваче гыч тужалтен.

— Сай ыш лек.

— Тугеже мый ораде улам, садлан пырня коклаш тбрштенам?

— Мом ойлет? Тыланет пеш кугу тау.

— Йбра, тидын нерген тегак огына мутлане. Найок нерген нимом колын огыл? Кузе илыштеш?

— Сусыргымет нерген колмеке, пешак шүлыккан коштеш, чот ой-

гыра, очыни. Орам веле: коктынат изи йоча гай улыда. Вачий, кушто чулымлыкет?

— Тыгай годым тудо ок полшо.

— Ала мый мутланем?

— Мый шке..

Вачий Найок дене вашлияш амалым кычалын. Икана кастене уремыш лектын, онча: тораштат огыл йытыран чийыше ўдыр ошкылеш. Найок вет? Тунамак пуйто ала-кў шўмжым вер гыч тарватен колтен: тудо лектын вочшашла кўлтка. «Найок»,— пелештынеже ыле, но йўк ыш лек. Удыр нимом шижде ошкеда, почешыже — рвезе. Теве тудо ўдырым вуй гыч тўнгалын йол марте ончен воышш. Арам огыл ойлат: «Найок эн йытыран йолым пидеш, пўрден лукмыла веле коеш».

Ўдыр ала-мом шиже. Шенгеч перыме деч аралалтшыла, кенета шогае, вара эркын Вачий вельшш савырныш.

Кок шўм ик семын кырен. Нигў нимом ойлен огыл, коктынат икте-весым умыленит: нуно тиде йўратымаш деч нигуш шылын огыт керт. Кеч-могай йўштў лийже, тудо ок кылме, кеч-могай шокшо лийже — ок леве; вўдешат ок шуло, тулешат ок йўлў. Ала-кушко торашке каен йомшо пиал кенета тунар лишеме, пуйто сескемалтше ойышшо дене кок еным трук сокырым ыштыш: нуно икте-весышт деч моло нигўм огыт уж. Тыгай йўратымаш верч илышыमत от чамане. Тидым мыят, очеркын авторжо, чон денак шижам.

— Найок, Иадя,— шыман ойлен Вачий.

Удыр гына, чевер пеледышла койын, тарайла йошкарген. Тудо пеш шуко ойлынеже, но логарыш комыла толын. Ятыр жап шып шогымеке веле йўкым луктын сегыш:

— Вачий, пошкудо-влак ончат.

— Тек ончат, садак тый мыйын ўмыр пелашем лият. Тугай сўаным ыштена...

— А ачат? Ават?

— Нунын шўмыштым Чопи кугыза гай ег-влак пудыратылыт. Такше уда огытыл.

— Уда лийыт гын, тыгай качым ончен куштат ыле мо?

— Тугеже келшет?

Найокын шўмжў лектын вочшашла кырен. Тиде жапым ўдыр ятыр вучен гынат, шонымыжым каласаш вожылын. Огым манашат тоштын огыл.

— Авам деч йод,— туге шып пелештен, пуйто эртен кайыше ег деч лўдын.

— А тый шкеже?— Вачий чакнен огыл.

Тидымат ст умыло мо маншыла, ўдыр шып шоген.

А вара — сўан, пиалан еш илыш. Тунам веле шукынжо умыленит: Йыван Вачий ялыште эн мотор ўдырым солалтен. Ик ий гыч Найок марийжылан эргым пўлеклен. Тудлан Юрий лўмым пуэныт. Эше кок ий гыч... шучко сар тўнгалын. Пўрѐг-влак, шочмо ялым коден, элым аралаш каеныт.

Урем тич калык. Удырамаш-влак мўтырен шортыныт, ача-ава-влак шочшыштым, ватыштым лыпландараш тўченыт, но нимо полшен огыл. Калык деч ўрдыжтў шонго ўдырамаш, Вачийын аваже, шоген. Тудо ок шорт. Кўшкышо кидше дене укшан тоям кучен шогалын. Кў пала: ала чоныштыжо тул мўтырен йўла?

Вачий моло дене пырля военкоматыш вашкен. Тудым салтакын налын огытыл: «Пашма йолан улат»,— маныныт. Но чулым пўрѐг тыгай шыгыр жапыште мўнгыштў шинчен туркен мо?

— Кеч-кушко налза, йўрдымыш гына ида лук,— ойлен тудо.

Налыныт трудармийыш. Вачий йўдшў-кечыже заводышто пашам ыштен, ватыжат мўнгыштў шинчен туркен огыл. Тудат трудармийыш каен. Юд сер воктене окопым, траншейым кўнчен. Яра улмыж годым, сокыр лампе воктеке шинчын, йўратыме марийжылан серышым возен.

1941 ий, декабрь. Игече йүштө. Окопым күнчаш моткоч неле. Ең-влак кылмыше мланде йымак күнчен пурат, туннель семын рожым ыштат, тыге паша ушна. Икана ик тыгай туннель сүмырлен.

— Кушто Соловьева?

— Тушман кодын, лектын ыш шукто,— икте шортмо йөре ойлен.

Ең-влак, кылме мландым чара кид дене корандыл, Найокым кычалыныт.

— Надежда, Надя!— тудым лукмеке, йолташыже-влак кычкыренит, но арам.

Самырык ўдырамашын подвигыше нерген тунам шоналтен огытыл, пүтын эл тушман ваштареш кредалме годым тиде шинчаш пернен огыл. А шоналташ гын? Кок ияш Юрий эргыжым коден, самырык ава трудармийыш каен, йүдшө-кечыже пашам ыштен. Тунам тудо, чыла монден, икте нерген веле шонен: күнчаш, күнчаш, күнчаш! Тушман ты вынем гоч вончен ынже керт.

Надежда Антоновна Соловьевам шочмо кундемшыже тоеныт. Пытартыш кольмо шем рокым шугар ўмбака кудалтымек, ял калык мөнган-мөнгыш ошкылын, лач Вачий гына ты верым коден каен жертын огыл. Логарыш комыля толын, шүмым кугу ойго ишен, ушышто эре икте веле пörдын: «Найок, Надя, Надежда!..»

Вара адак военкомат. Ындыже тудым действующий армийыш налыт. Корныш йүштө телым, январь тылзыште, лектын. Кредалын Калининский фронтышто. Связист Соловьевым тыште шукын паленыт. Лийын түрлыжат. Ик тале кредалмаш годым кенета кыл йомын.

— Соловьев, связьым төрлө!— командир күштен.

Йыраваш пуля-влак шүшкеныт, снаряд-влак пудештылыныт, а Вачий нимомат шотыш ок нал. Тудлан заданийым шуктыман, связьым тергыман. Тудо я куржеш, я нушкеш. Рүмбалгаш тунгалын. Ончылно изи чашкер. Тудын вошт эртыман, шекланаш күлеш. Южгунам фашист разведка лүмын связьым күрлеш, тергаш толшым йылмылан руалта.

Чашкерыш пуримо годым воктенак укш пудыргымо йүк шырт-шорт шоктен. Вачий лап лийын. Пурла могырым кок фриц лектын. Нунылан автомат очередь ситен. Но связист умылен: тудым ылышым налнешт. Тунамак кугу пундыш шенгек шунгалтын, писын йыраваш ончалын, тушман күшто улмым пален налын.

«Кузе лияш?— ушышто пörдын.— Чакнаш? А заданийым кө шукта? Нуно шукын улыт гын? Ну мо? Кок фашистым пыштенам, молыланат йокмам сита!»

Кенета автомат гыч лүйымө йүк южым кушкедын, пуля-влак пылыш воктечак шүшкен эртенит. «Очыни, шкет кодын»,— шоналтен Вачий. Икте-весе могырыш ятыр тулым пүргымеке, шыпланеныт. Вачийын дискиште патрон пытен. Теве, кок могырыш ончыштын, пушенге шойыч кугу капан фриц лектын. Тудо семынже ала-мом куктештын. Вачий велыш ласкан ошкылын. Очыни, совет салтакым колышылан шотлен. Но чолга связист пружина семын чымалташ ямдылалт возын, кидшым эркын кем шулыш дек намиен. Немыч лишем шумо годым, шурманшыла төрштен, тушман онгыш кинжалым керын. Тыгодым вес фриц койын. Лүдын куржшыла, автомат гыч лүен шуктен. Вачийым сусыртен. Но совет салтак йөрлын огыл, эмганыше верым пидын, связьым түрыс терген, күрылтшө верым ушен.

Госпитальыште эмлалтмеке, шке частьыш пörтылын. Индешымше гвардейский стрелковый дивизий тудлан шочмо еш гай лийын. Сибирь гыч толшо ты дивизий шке жапыштыже Москва воктене тушманым кырен. Истрицкий направленийыште тудо тушманын латкок тўжем утла салтакшым пытарен. Москва воктене патырлыкым ончыктымжлан 1941 ий 27 ноябрьыште Верховный Главнокомандованийын Ставкиже ты дивизийлан гвардейский лүмым пуэн.

1943 ий, август. Курский дугаште тушманым кырен чактарыме деч вара Верховный Главнокомандованийын Ставкиже Западный ден Ка-

лининский фронтын наступленийжылан поснак кугу верым ойырен. Тидыже тушманым элнан столицыж деч эшеат умбакырак поктен колташ, Брянский ден Центральный фронт-влаклан Орел ола деч касвелнат тушманым тўрыс кырен шалаташ йōным ыштен.

Латкумшо августышто Духовщина ола деч эрвелне шогышо Калининский фронт наступленийым тўгалын. Вер чодыран да купан лийын, тушман кажне метр мланде верч орышыла кредалын. Индеш кеч жапыште Западный ден Калининский фронт-влак улыжат нылле менгым ончыко каен кертывит. Фашист-влак изи ялымат пенгыде крепость гайыш савыренит. Шоньмышт дене нуно тышеч Москва веке у наступленийым тўгалнешт улмаш, но совет воин-влак тушманын эн пенгыде укрепленийжым шырпын шалатылыныт да кечын ончыко каеныт. Тыгай тале кредалмаш годым Василий Иванович Соловьевын служитлыме подразделений Духовщина ола воктенак лийын.

1943 ий, 31 август. Кок дзотым пудештарымеке, кумшо гыч фашист-влак тулым почыныт, совет салтак-влак ўмбаке колымашым пўргеныт. Тунам Василий Иванович Соловьев, йоча годсо семын кидым шаралтен, тōрштен кынелын да дзот дек куржын, онжо дене амбразурым петырен.

Ик эрдене почталыон Вачийын аважлан серышым конден. Ава ончалын да брын: «Эргым тыгай кагазеш ок возо ыльыс», — шоналтен.

Письмаште рушла тыге серыме улмаш: «Москва, Кремль, Петрова Евдокия Петровна. Пагалыме Евдокия Петровна! Тендан эргыда гвардий красноармеец Соловьев Василий Иванович Совет элна верч илышыжым пуэн. Немецкий захватчик-влак ваштареш кредалмаште геройло подвигшым СССР Верховный Совет кўкшынын аклен да эргы-ланда Совет Союз Герой лўмым пуэн...»

Аван шинчаште шыри-вури койын. Эрге, йōратыме эрге тегак уке. Сар шешкым налын, сар гыч эрге ок пōртыл...

Морко район. Изи Корамас ял. Ик пōрт тураште ладыра куэн парчаже мардеж дене выжгыкта. Тудын воктеч кажне эрдене Вачий ден Найок пашаш вашкеныт. Тачат тиде куэ ял калыкым пашаш ужата. Коклаштышт лач Вачий, Найок да эше ятыр ен ок кой.

Но илыш ик верыште ок шого. Таче Надежда ден Василий Соловьевмытын Юрий эргышт да шым уныкашт ача-ава корным тошкат, кундемнан чапшым пашашт дене нōлтат. Чавайн лўмеш колхозышто уло вес Василий Соловьев. Тудо — уста механизатор. Қочажын лўмжым кўшнō куча.

Кугу сар чарнымылан нылле ий наре эртен. Совет калык патыр шочшыж-влакын подвигыштым курым-курымеш шарнаш тўгалеш.

Л. ЯНДАКОВ